

Łódź, dn. 17 listopada 2024 r.

dr hab. prof. UAM Beata Jachimczak
Wydział Studiów Edukacyjnych
Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja

**pracy doktorskiej mgr Magdaleny Charbickiej pt:
Rola rodziców w kształtowaniu zachowań społecznych u małych dzieci
z autystycznego spektrum zaburzeń (ASD) w kontekście
doświadczanego przez nich wsparcia terapeutycznego**

Przedstawiona do recenzji praca doktorska Pani mgr Magdaleny Charbickiej pt. Rola rodziców w kształtowaniu zachowań społecznych u małych dzieci z autystycznego spektrum zaburzeń (ASD) w kontekście doświadczanego przez nich wsparcia terapeutycznego, przygotowana pod kierunkiem dr hab. Doroty Podgórskiej-Jachnik, prof. UŁ, prof. UKW oraz dr Agnieszki Kamyk-Wawryszuk UKW, stanowi obszerne studium empiryczne (ponad 400 stron + obszerny załącznik diagnostyczny z wynikami badań opisywanych przypadków).

Zgodnie z zapisami prawa rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej. Powinna potwierdzać również umiejętności prowadzenia samodzielnej pracy naukowej. Ten formalny wymóg w pełni spełnia praca Pani mgr Magdaleny Charbickiej. Jej podstawowym walorem jest przede wszystkim oryginalność przedmiotu badań, udokumentowany w pracy materiał badawczy oraz stworzone studia przypadków. **W związku z tym już na wstępie zapowiadam wnioskowanie o wyróżnienie recenzowanej dysertacji.**

Oceniana prac poświęcona jest w najszerszym ujęciu – problematyce wspomagania rozwoju dzieci z autystycznego spektrum zaburzeń. W ujęciu szczegółowym – roli rodziców we wspomaganiu tego rozwoju w obszarze kompetencji społecznych; roli postrzeganej jednak przez pryzmat oddziaływań terapeutów, którzy ich wspomagają. Przyznam, że ta konstrukcja badawcza, jak i sam temat wydały mi się dość zbyt złożone. Dopiero zapoznanie się z treścią pracy i wynikami badań umożliwiło w pełni zrozumieć intencję Doktorantki. Mamy tu bowiem do czynienia z podwójną relacją: rodzic-dziecko oraz terapeuta-rodzic, z czego dopiero wynika trzecia, pośrednia relacja: terapeuta-dziecko, często niesłusznie postrzegana jako istota terapii

dzieci z ASD. Tymczasem złożony semantycznie tytuł odzwierciedla jedno z głównych założeń współczesnego podejścia do wczesnego wspomagania rozwoju (WWR): pracy terapeutycznej z dzieckiem poprzez rodziców. Temat pracy ze względu na stale wzrastające statystyki diagnoz ASD i aktualnie toczące się rewizje modelu WWR jest więc bardzo aktualny. Dodatkowy walorem dysertacji jest przywoływane doświadczenie terapeutyczne Doktorantki.

Praca składa się z sześciu rozdziałów (plus wstęp, stosowne spisy, bibliografia i załączniki), z czego część teoretyczna obejmuje aż cztery. W moim odczuciu można by było skrócić rozdział pierwszy, dotyczący podstawowej terminologii, klasyfikacji (w świetle ICD-10, ICD-11, DSM-5) oraz epidemiologii ASD. Część rozdziału ukazuje podstawowe treści. Opracowanie jest poprawne z naukowego punktu widzenia, ale nie wnosi wiele nowego do tematu. Rozumiem potrzebę Doktorantki osadzenia problematyki ASD w takim porządkującym kontekście, ale są to treści ogólnie znane i raczej nie ma potrzeby powtarzać ich po raz kolejny. Z rysu historycznego w ogóle bym zrezygnowała. Intersująca jest próba problemowego naświetlenia epidemiologii autyzmu, w tym tzw. epidemii autyzmu i wnikliwie objaśnionych nietypowych skoków liczby diagnoz ASD w polskim systemie edukacji. Analiza zawiera wiele refleksji ważnych z punktu widzenia wyzwań, jakie stawiają trendy populacyjne i ewolucja zmian w podejściu do samego procesu diagnozy. Dobrze koresponduje to z ciekawym podrozdziałem dotyczącym stosowanych narzędzi diagnostycznych. Przedstawione w rozdziale klasyfikacje nozologiczne (ICD, DSM) sugerowałabym zestawzić od razu z opisem podejścia funkcjonalnego (ICF), bo choć zostało ono opisane w dalszej części pracy, pozostaje wrażenie luki w najnowszym podejściu do diagnostyki zaburzeń (nie tylko ASD) do celów edukacyjnych.

Rozdział drugi przedstawia kliniczny obraz dziecka z ASD. Pisany jest z dużym znanstwem, co wyraża swoboda operowania specjalistycznym słownikiem, trafne odwołania teoretyczne i interpretacje Autorki. Charakterystyka dziecka z ASD powinna być rozwinięciem pożądanego w rozdziale 1. opisu ICF. Przykładem wartościowej terapeutycznie analizy funkcjonalnej jest opis zachowań komunikacyjnych Sundberga (s.53). W tej części pracy Doktorantka odwołuje się do Skinnera za pośrednictwem innych tekstów. Sugeruję korektę przypisów na pośrednie, czyli „za” ponieważ ten błąd kilkakrotnie pojawia się w pracy. Ważną częścią rozdziału z punktu widzenia zachowań i kompetencji społecznych są rozważania i wyniki badań dotyczące kluczowej dla tego obszary teorii umysłu w ujęciu Premacka, Woodruffa, Frith, a przede wszystkim Barona-Cohena. Doktorantka wyprowadza z tej koncepcji wnioski, które pozwalają lepiej rozumieć zachowania społeczne dzieci a ASD. Wykazuje też bardzo dobrą orientację w tym, co stanowi zachowania i cechy kryterialne dla

diagnozy autyzmu, a co zaburzenia wtórne i współwystępujące. Rozdział pisany ze znanostwem, a jedyne co można byłoby zmienić to bardziej neutralne podejście do charakterystyk, nie eksponujące samych deficytów i dysfunkcji (co widać nawet w nazwach podrozdziałów). Dopiero w podrozdziale Możliwości poznawcze osób z ASD przedstawiony został współczesny sposób postrzegania osoby z uwzględnieniem jej potencjału. Między innymi w tym celu projektuje się zmiany z wykorzystaniem ICF w postaci szkolnej oceny funkcjonalnej oraz badań skriningowych dla dzieci do szóstego roku życia. Warto zadbać o to aby model myślowy prezentowany w pracy zbliżał się do modelu biopsychospołecznego bo obecnie odzwierciedla jeszcze miejscami myślenie typowe dla modelu medycznego.

Rozdział trzeci zatytułowany Między terapią a wychowaniem – podejścia terapeutyczne i wynikające z nich implikacje dla wspierania rozwoju małego dziecka ze spektrum autyzmu pokazuje w świetle najnowszych trendów podejście do całego procesu terapeutycznego od zauważenia pierwszych sygnałów, przez diagnozę medyczną, następnie diagnozę funkcjonalną psycho-pedagogiczną do wyboru formy i opracowania programu terapii w duchu podejścia rozwojowego, wspomagania rozwoju społecznego i wspierania zachowań prospołecznych, w tym treningu umiejętności społecznych. Z pedagogicznego punktu widzenia bardzo istotna jest refleksja nad zabawą, jako podstawową formą aktywności dziecka w tym wyzwania, jakie stanowi terapeutyczne „uczenie” zabawy dziecka z ASD. Podkreślić należy także między innymi cenne zestawienie evidence based practice w odniesieniu do stosowanych form terapii dzieci z ASD. Przeprowadzone przeglądy mają znaczenie zarówno dla badaczy, jak i praktyków. Podpowiem tylko (m.in. w odniesieniu do późniejszych analiz wykorzystania rutyn dnia codziennego do wspomagania rozwoju dziecka w jego domowym środowisku, że warto byłoby uzupełnić przegląd metod diagnostycznych, a zarazem metod wspierania rodziny o wywiad oparty na rutynach czynności dnia codziennego McWilliamia (propagowany w polskiej literaturze przez S. Wronę, m.in. Wrona, 2024).

Równie wartościowy i spójny z poprzednim jest rozdział czwarty. Rodzina jako naturalne środowisko stymulujące rozwój dziecka z ASD. Porusza wiele ważnych wątków dotyczących pojęcia więzi (przywiązania), interakcji i relacji w rodzinie, postaw rodzicielskich i in. elementów życia rodzinnego kształtujących warunki rozwoju społecznego małego dziecka z ASD. Wszystko to powiązane założeniami o społeczno-kulturowym kontekście wychowania dziecka i koncepcji samoregulacji w teorii Lwa Wygotskiego, prowadzi do wniosku, który wyraźnie przyświecał Doktorantce w projekcie badawczym, iż współpraca terapeuty z rodzicami nie powinna służyć „zamianie” ich we współterapeutów, ale wspierać ich w ich najważniejszej rodzicielskiej i wychowawczej roli. Jako zakończenie części teoretycznej

należało zaproponować współczesny model pracy z dzieckiem i rodziną w najbliższym środowisku naturalnym. Stąd sugestia aby rozdział 5.5 przenieść w to miejsce. Oczywiście uznaję autorskie prawo do projektowania dysertacji ale dla logiczności wyводу chyba lepiej byłoby przenieść go do rozdziału czwartego, a w rozdziale metodologicznym ograniczyć się do operacjonalizacji modelu opisanego w części teoretycznej. Myślę, że zyskałaby na tym i część teoretyczna (problemowe zamknięcie), i metodologiczna (klarowność wyvodu). Zaznaczę tylko, że przedstawiony autorski model wsparcia środowiskowego uważam za bardzo interesujący i wpisujący się w aktualne poszukiwania rozwiązań systemowych (np. Model Wsparcia Międzysektorowego; <https://mwm.us.edu.pl/>).

Uwzględniając powyższe refleksje (i drobne sugestie) dysertację oceniam bardzo wysoko. Cele badań Pani Magdaleny Charbickiej zostały jasno zarysowane i w czterech pierwszych rozdziałach Doktorantka zbudowała teoretyczny kontekst dla podejmowanych empirycznych eksploracji. Dokonała w nim wyczerpującej charakterystyki kluczowych dla podjętego problemu badawczego pojęć i kategorii, pokazując sposoby ich rozumienia. Ponadto skonfrontowała je z pojęciami ugruntowanymi w teorii pedagogicznej i psychologicznej. Część teoretyczna napisana jest w sposób komunikatywny w odniesieniu do bogatej i adekwatnej literatury tematu.

Rozdział metodologiczny daje dobre osadzenie zaplanowanego projektu badawczego, który ma pewne cechy badania w działaniu (terapia dzieci z ASD to obszar praktyki zawodowej Doktorantki w prowadzonej przez nią placówce edukacyjno-terapeutycznej: Fundacja z Aspiracjami w Łodzi). Problematykę badawczą ukierunkowuje główne pytanie: Jakie wsparcie terapeutyczne, udzielane rodzicom, daje możliwości kształtowania zachowań społecznych u ich dzieci ze spektrum autyzmu? Stanowi ono przekształcony, a zarazem znacznie uproszczony temat dysertacji i trzeba przyznać, że to uproszczenie znacząco rozjaśnia wizję tego, co Doktorantka chce badać. Na uwagę zasługuje refleksja nad relacyjnym określeniem podmiotu badań (jest nim w badaniu zarówno dziecko z ASD, jak i rodzic wspierany przez terapeutę w swojej wychowawczej roli, a także i terapeuta). Na uwagę zasługuje też pogłębiona refleksja Doktorantki nad przedmiotem badań, wskazywanym przez nią jako ujęty relacyjnie. Pisze ona o kilku warstwach przedmiotowych, analogicznie do wymienionych podmiotów (odpowiednio: rozwój dziecka, oddziaływania wychowawcze oraz - de facto bezpośredni przedmiot badań – wsparcie dostarczane przez terapeutę rodzicom). To ciekawe rozważania - szkoda, że rzadko spotykane w pracach badawczych. Wyprowadzenie szczegółowych pytań badawczych z problemu głównego w mojej ocenie jest prawidłowe i spójne. Podejście konstruktywistyczne zasadne, także z przyjętymi założeniami co do kategorii wsparcia/wspierania. Wybór metody

studium indywidualnego przypadku uzasadniony zarówno sformułowaniem problemu, jak i realiami w jakim prowadzono badania. Badania pomocnicze to wywiady z rodzicami (określony jako retrospekcja rozwoju, co podkreśla bardziej uspołeczniony charakter wywiadu, niż wywiad anamnestyczny do czego często sprowadza się pozyskiwanie informacji o rozwoju dziecka z zaburzeniami; uważam taki zabieg za ciekawy); obserwacja w różnych kontekstach środowiskowych; ADOS 2 - standaryzowane narzędzie wspomagające proces diagnostyczny w aspekcie nozologicznym. Ciekawe, że tu również potraktowano ADOS-2 jako narzędzie uzupełniające, w jakiś sposób także obiektywizujące obserwacje i poczynione w ich toku oceny funkcjonalne. Myślę, że warto dodać do tego spisu rozmowy z rodzicami, jako ważne źródło pozyskiwanych informacji – de facto dane z rozmów uzupełniają dane z wywiadów i obserwacji (zamieszczono je w tabeli zbiorczej, więc dobrze wyeksponować ten fakt, zwłaszcza że rozmowa dobrze wpisuje się w zaproponowany model wsparcia środowiskowego).

Grupę badawczą stanowiło 13 dzieci z ASD w wieku 2-10 lat (5 dziewczynek, 8 chłopców). Przedstawione zasady doboru dzieci czytelne, uwzględniające kryterium wewnętrznego zróżnicowania grupy badawczej, co jest zasadne przy badaniach typu jakościowego. Warto uzupełnić opis grupy o tabelę zbiorczą, gdyż trudno wyłowić rozproszone informacje. Okres w jakim prowadzone były badania (pandemia Covid-19) nie sprzyjał pracy terapeutycznej, gdyż niósł dodatkowe wyzwania, przy jednoczesnych ograniczeniach. Myślę jednak, że ostatecznie zastosowania strategia pracy z dzieckiem poprzez rodzica mogła przyczynić się do przetrwania trudnego okresu (wzmocnienie rodziców w radzeniu sobie).

Dane obserwacyjne zostały uporządkowane w autorskim narzędziu oceny funkcjonalnej zachowań społecznych w formie listy kontrolnej nabywanych umiejętności: podstawowych umiejętności zabawowych, umiejętności do zabawy samemu, umiejętności do zabawy z innymi. To bardzo wartościowe narzędzie monitorowania zmian zachowania, a w dłuższej perspektywie rozwoju dziecka uczestniczącego w terapii. Tu zostało zastosowane jako diagram porządkujący dane obserwacyjne, ale warto opisać je jako samodzielne narzędzie badawcze, warte upowszechnienia.

Wybór strategii, metod, technik oraz prezentacja planu badawczego pozwalają na pozytywną ocenę poruszania się przez Doktorantkę w obszarze metodologicznym. Bardzo dobrze oceniam wielość zebranych danych i sposób ich analizy oraz interpretowanie wyników: dokładne i precyzyjne. Przyjęcie przez Autorkę strategii badań jakościowych pozwoliło na udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze. Zebrany materiał badawczy jest imponujący ale zarazem mógł stanowić trudne zadanie związane z prezentacją wyników badań. Doktorantka bardzo dobrze sobie z tym poradziła. Podział części empirycznej pozwolił na zachowanie

przejrzystości wywodu. W tej części pracy Doktorantka wykazała się starannością metodologiczną i dokonała szczegółowej analizy zebranego materiału. Prezentacja danych jest uporządkowana, logiczna i nie budzi zastrzeżeń.

Ową prezentację danych stanowi szósty rozdział. Doktorantka zaprezentowała 13 ciekawych i wyczerpujących studiów przypadków. Ze względu na ich obszerność (pojedyncze liczy kilkanaście stron) zasadne jest przeniesienie niewykorzystywanych bezpośrednio materiałów do załączników. W poszczególnych studiach zachowana została powtarzalna struktura porządkująca materiał, a podporządkowana pytaniom badawczy, Każde studium zawiera: 1) opisową wizytówkę bez danych osobowych; 2) rozwój dziecka widziany oczami rodziców; 3) opis roli lekarza i zespołu diagnostycznego w diagnozie dziecka; 4) opis aktualnego funkcjonowania dziecka; 5) opis roli terapeutów i specjalistów w placówce edukacyjnej (objęcie dziecka opieką w projekcie badawczym); 6) cele SMART ustalone dla rodziców przez terapeutów do pracy terapeutycznej z dzieckiem; 7) opis roli rodziców we wspieraniu rozwoju (społecznego) dziecka; 8) tabelę zbiorczą z listą kontrolną podstawowych umiejętności zabawowych rozwijanych w toku terapii z udziałem rodziców; 9) informacje zebrane z wywiadów i rozmów z rodzicami oraz obserwacji ich zachowań w okresie współpracy w realizacji projektu badawczego (ciekawa, uporządkowana, przejrzysta forma ewaluacji doświadczanego wsparcia); 10) wnioski z analizy oceny funkcjonalnej dziecka i rozmów z rodzicami. Całość zakończona jest ciekawym i pogłębionym podsumowaniem wraz z dyskusją wyników.

Zmierzając do konkluzji, chcę jeszcze podkreślić, że wskazane drobne braki, uchybienia czy elementy dyskusyjne (np. usunięcie części pierwszego rozdziału, przeniesienie części r 5.5 do części teoretycznej) nie wpływają na ogólnie bardzo wysoką ocenę dysertacji. Zamieszczam je jako wskazówki służące podniesieniu jakości ponieważ rekomenduję publikację pracy.

Wnioski końcowe

Podsumowując stwierdzam, że dysertacja Pani mgr Magdaleny Charbickiej stanowi wartościowe studium empiryczne, z ważnymi wnioskami dla teorii i praktyki wspomagania rozwoju dzieci z ASD oraz wspierania ich rodziców. Bogaty materiał empiryczny został umiejętnie pogrupowany i świadczy o bardzo dobrym opanowaniu warsztatu metodologicznego. Prezentowane w rozprawie treści mają zarówno wartość poznawczą jak i praktyczną. Na uwagę zasługuje język, którym posługuje się Doktorantka: przystępny, komunikatywny, oraz struktura pracy, która umożliwia właściwe uporządkowanie prezentowanych treści. Pracę doktorską oceniam zatem pozytywnie, uznaję ją za ważną w obszarze pedagogiki i pedagogiki specjalnej głównie z uwagi na rangę podejmowanego

problemu. Należy raz jeszcze podkreślić, że Autorka potrafiła skierować swoje zainteresowania badawcze w stronę tych zagadnień, które są szczególnie istotne dla pedagogiki specjalnych potrzeb edukacyjnych w jej humanistycznym wymiarze. **Proponuję wyróżnienie dysertacji i publikację wyników badań** jako monografię dla rodziców, nauczycieli i specjalistów nie tylko z zakresu wczesnego wspomaganie rozwoju.

Stwierdzam, że zostały spełnione wszystkie warunki określone w art. 186 i art. 187 Ustawy o Szkolnictwie Wyższym i Nauce (Dz. U. 2021, Poz. 478) zgodnie z Obwieszczeniem Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 marca 2021 roku dla nadania stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie naukowej i wnioskuje o dopuszczenie mgr Magdaleny Charbickiej do publicznej dyskusji nad rozprawą.

Beata Jachimczak